

<https://doi.org/10.53656/phil2023-01-07>

Philosophy of Education
Философия на образованието

ТОЛЕРАНТНОСТТА НА СТУДЕНТИТЕ В КОНТЕКСТА НА ОСНОВНИ ДЕМОКРАТИЧНИ ЦЕННОСТИ

Доц. д-р Блага Благоева

Университет за национално и световно стопанство, София

Доц. д-р Стоянка Георгиева

Икономически университет – Варна

Резюме. В статията се подлагат на анализ резултатите от авторско анкетно допитване сред студенти от УНСС – София, и Икономическия университет – Варна, за отношението, нагласите и възприятията за толерантността в контекста на основни демократични ценности. Авторите търсят проверка на три основни хипотези: (1) висока степен на толерантност сред студентите по отношение на различията, свързани с етнос, религия, раса, политически предпочитания, сексуална ориентация, независимо от техния пол и университет, в който се обучават; (2) подкрепа на толерантността като основна демократична ценност, наред със свободата, равенството и справедливостта и (3) разбирането за толерантността е обвързано със съдържанието, което студентите влагат в другите три ценности – свободата, равенството и справедливостта.

На интерпретация се подлагат резултатите, свързани с разбирането за толерантност, свобода, справедливост, равенство; самооценката за толерантност; оценката за значението на толерантността при демокрацията.

Авторите предлагат оценки и изводи, свързани с нагласите на студентите и виждания за необходимостта от допълнителни изследвания.

Ключови думи: толерантност; свобода; равенство; справедливост; студентски ориентации

Актуалност на изследвания проблем

Според Декларацията за принципите на толерантността, приета на 16.11.1995 г. на XXVIII сесия на Генералната конференция на ЮНЕСКО, „Толерантността е уважение, приемане и оценяване на богатото многообразие на културите на нашия свят, на всички форми и начини за проява на човешката същност. Толерантността укрепва чрез знанията, откритостта, общуването и свободата на мисълта, съвестта и убежденията. Толерантността е хармония в различията. Това е не само морален дълг, но и политическо и правно изискване“.

Политико-философски дискусии за толерантността се актуализират във връзка с проблемите за качеството на демокрацията, идентичността, процесите на глобализация, межкултурната комуникация, нарастването на социалната мобилност на хората, миграционните процеси и т.н. Темата проблематизира необходимостта от интегрираща основа за постигане на стабилност на социума и търсенето на нови методи за изследване на толерантността на фона на ескалацията на международните конфликти, тероризма и престъпността, провокиращи повишаване на напрежението в междуличностните и социалните отношения в съвременния свят. Така развитието на културата на толерантно поведение и диалогът между хората се оказват условие за решаване на проблемите в комуникацията между представителите на различни религии, етноси, култури, нации и други общности. Толерантността е единствената възможност напреженията на конфликтите да се изживяват, без да застрашават живота, свободата и достойнството на всеки човек.

Значението на понятието толерантност се свързва с търпимост, уважение, разбиране на другия в многообразието на индивидуалните мнения и форми на поведение. Като универсална ценност, толерантността предполага осъзнато приемане на другите с техните различия в процеса на общуване и взаимодействие. Понятието характеризира както спецификата на индивидуалното поведение на личността, така и формите на политическото действие. Толерантността в човешките взаимоотношения е условие за съвместното безконфликтно съществуване на отделните индивиди, различните народи, религии, култури и т.н. Нетолерантността е израз на нетърпимост и отричане на многообразието на базата на съзнанието за собствената изключителност и превъзходство. В основите на толерантността несъмнено стои идеята за Другия като уникално човешко същество.

Толерантен човек е този, който познава себе си и умее да уважава другите. Способността за възприемане на различните гледни точки в процеса на междуличностно общуване стимулира личностно саморазвитие и самоусъвършенстване. Толерантността изразява самоуважението на личността, изискващо великодушие или готовност да се приеме целият свят такъв, какъвто е. В този свят човекът трябва да бъде недоволен единствено от себе си и да не се фиксира върху превъзпитаването на другите. „Великата душа приема съжителството с глупавия, невежия, престъпния – то няма да ѝ навреди, пък и не е предмет на нейната борба“ (Mamardashvili 2002, 180). Най-важна е категоричната убеденост в способността и свободата да разполагаш със себе си в името на онова, което оценяваш като най-добро.

Посоченото дотук мотивира изследователския ни интерес към идентификация и анализ на толерантността на студентите в контекста на основни демократични ценности.

Някои теоретични акценти по проблемите в изследването

В хода на историческото развитие статусът, ролята и разбирането на толерантността претърпяват съществени трансформации. Интересът към добродетелите на толерантността като търпимост към различията се проявява в латентна форма още в античната епоха, но концепцията се формира в рамките на либералната парадигма – теорията за религиозната търпимост на Дж. Лок, правната теория на Им. Кант, утилитаризма на Дж. Ст. Мил. Разбирането на толерантността като веротърпимост е естествена реакция на религиозните войни от епохата на Реформацията, когато търпимостта/толерантността придобива най-голяма обществена значимост сред добродетелите на личността. В новоевропейската философия толерантността не е само категория на индивидуалния морал, а нравствено-политическа категория. Лок представя толерантността като основаваща се върху човешкия разум нравствена и политическа категория. В контекста на проблема за веротърпимостта той изследва необходимостта от разграничаване сферата на приложимост на толерантността от тази, в която няма място за търпимост и приоритетно значение придобива репресивният апарат на държавата.

Перспективата на диалогичността, усилието и готовността да бъде разбран другият, стоят в основите на социалния живот на хората, доколкото социалният ред се формира на основата на различия. Липсата на разбиране провокира социален разпад, защото разбирането е „майка на толерантността, ... трудно, понякога болезнено мъчително намиране и изпълнение на задълженията към другия/другите“ (Fotev 2009, p. 43). Отказът от диалог при наличието на проблеми провокира единствено насилие. Готовността за диалог с „различните“ при съблюдаване на определени принципи се оказва задължителен елемент във формирането и развитието на толерантността. В съвременната политика диалогът е единственото средство за мирно регулиране на публичните отношения между хора с различни морални убеждения (Todorov 2011, p. 98 – 99). Бр. Акерман формулира върховен прагматичен императив на съвременната либерална политика, който гласи: „Ако вие и аз не се радваме на съгласие относно моралната истина, единственият начин да решим проблемите за съвместното съществуване по начин, който и двамата намираме за разумен, е да говорим за тях“ (Akerman 1998, p. 353).

На равнището на теоретичните анализи се откроява анализът на отношението между „толерантност“ и „признаване“. Понятието толерантност несъмнено се различава от понятието признаване. Културата на толерантността формира общата основа на отношенията между гражданите в едно либерално, егалитарно и плуралистично общество. Тя има много по-малко предпоставки от културата на признаването и затова по-лесно се поддава на универсализиране. Изискването за толерантност хармонизира както личните взаимоотношения на гражданите в частната сфера, така и политическия живот, като цяло. Толерантността включва негативен елемент, защото е базирана на способността да приемеш съвместното съществуване с хора, чиито убеждения, навици и постъпки не харесваш и не одо-

бряваш. Признаването предполага положителна морална съпричастност между хората, поради което културата на признаване трудно се поддава на универсализиране и намира нормативно-правно изражение само частично в отделно взети области на живота, при това с ограничения (Todorov 2011, p. 193). Точно поради посочената причина авторите на статията се ограничават само до анализ на толерантността, като съзнават, че е важно да се изследва не само културата на толерантност, но и културата на признаване.

Толерантността, като ценност, може да бъде представена съобразно тезата на Цв. Тодоров, че идеята за толерантността и нейното прилагане в практиката са свързани с „две основни начала в съвременната демократична държава, начала, вложени в свещените думи равенство и свобода“ (Todorov 2002, p. 196). Принципът за равенството между хората и вярата в универсалността на човечеството правят възможна толерантността, тъй като „трябва да признаем хората за равни, за да приемем, че те си остават различни“ (Todorov 2002, p. 202). Но толерантността се нуждае не само от равенство, а и от свобода. Истинската толерантност се осмисля индивидуално в акта на свободния избор, но достойното съществуване на хората предполага гарантирано пространство на ненасилие и съблюдаване задълженията на човечността. Действителната толерантност развива уменията да се поставяме в положението на всеки друг, доколкото специфично политическо качество на човека е способността му да вижда нещата не само от своя гледна точка, а и с оглед на всички, които са край него (Arent 2002, p. 149). Затова политическият либерализъм се концентрира върху проблема за границите на свободата и приема, че свободата е благо само ако е ограничена. Ограничената свобода – това е гражданската свобода или свободата в обществената сфера, т.е. правото да се ползваш от позволеното в обществото. Така съществуването на свобода в частната сфера се гарантира от нейното прецизно контролиране в обществената. Конкретните измерения на свободата като социална ценност са зависими от принципа на политическото равенство. Нелегитимните социални неравенства лишават от смисъл основополагащия за модерната европейска демокрация принцип на свободата.

Наред с посоченото е важно да се прави разлика между две понятия за „другия“. Този, който има лице и може да ни стане приятел, стои в основата на интерсубективните отношения и морала като проблем на частния живот на хората. Не по-малко значим е този, който няма лице и никога няма да ни стане приятел, но с когото сме свързани посредством институциите. Понятията илюстрират прехода от приятелството към справедливостта. Политиката се оказва пряко свързана с етиката, защото изследва институциите, обединяващи индивиди, които вероятно никога няма да станат приятели. Следователно идеята за справедливостта засяга най-вече връзката на човека с другия без лице, в която посредник е институцията, а не интерсубективността. Спецификата на онтологичната ситуация на човека в политиката провокира интерес не толкова към това, което става „вътре“ в отделната личност, а към това, което става на границата между своето и чуждото съзна-

ние. Както подчертава М. Бахтин, човекът няма вътрешна суверенна територия, той изцяло и винаги е на границата и гледайки вътре в себе си, той гледа в очите на другия и чрез очите на другия (Georgieva 2011).

Посочените кореспонденции насочват анализа на толерантността в контекста на демократичните ценности свобода, равенство, справедливост, което е основна цел на изследването.

Описание на изследването

Изследването се основава на един от най-разпространените количествени методи за набиране на социална информация – **анкетното допитване на принципа на отзовалите се**.

Проведено е в периода октомври – декември 2021 г. и включва 20 въпроса, групирани в две направления: демография и възприятия, нагласи, оценки. Извадката се състои от 342 студенти, разпределени в две целеви групи – 186 от УНСС и 156 от ИУ. Това е непредставителна извадка, формирана на принципа „на отзовалите се“ и принципа „на достъпността до единиците“, което определя и непредставителния характер на емпиричното изследване. Въпреки това анализът на данните позволява да бъде постиганата основната цел на изследването и да бъдат направени съответни изводи и препоръки, отнасящи се за изследваната съвкупност студенти и за изследвания период.

Целта на анкетното допитване е да се идентифицира отношението – възприятие, нагласи и оценки – на студентите от двата университета към толерантността в контекста на основни демократични ценности. За постигането на целта са предложени на проверка **три изследователски хипотези**.

1. Висока степен на толерантност сред студентите по отношение на различията, свързани с етнос, религия, раса, политически предпочитания, здравен статус и сексуална ориентация, независимо от техния пол и университета, в който се обучават.

2. Подкрепа на толерантността като основна демократична ценност, наред със свободата, равенството и справедливостта.

3. Разбирането за толерантността е обвързано със съдържанието, което студентите влагат в другите три ценности – свобода, равенство и справедливост.

Профил на студентите

Профилът на студентите е направен по следните социодемографски характеристики: пол, възраст, териториален, завършено средно образование.

Половата структура на изследваната съвкупност студенти се състои от 35% мъже и 65% жени. Налице е неравномерно разпределение по пол с превес на жените с 30 процентни пункта.

Разпределението на студентите по възрастов признак: 57% от изследваните студенти са от възрастовата група между 18 и 20 години, докато 43% са от възрастовата група между 21 и 25 години.

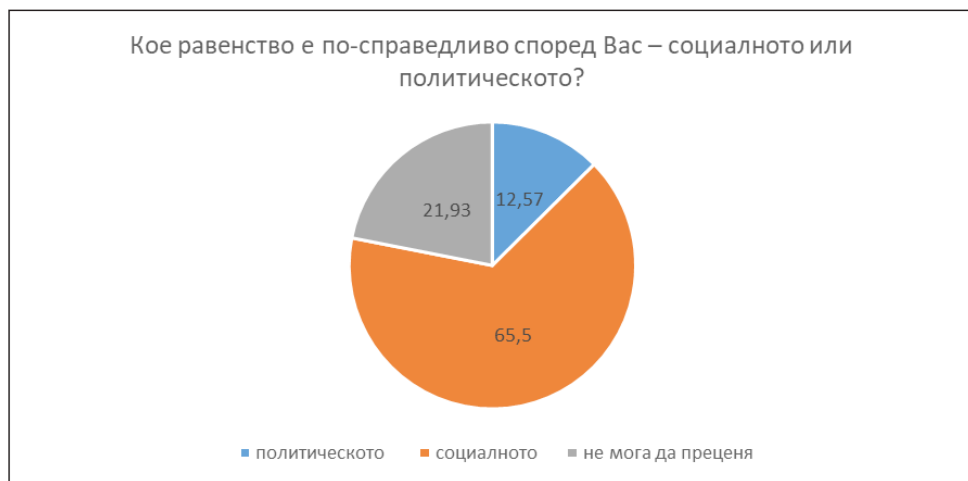
Разпределението по териториален признак на респондентите: 42% са от София, 36% – от областен център, 13% – от по-малък град, и 9% от село.

Според вида на завършеното средно учебно заведение изследваните студенти се разпределят, както следва: 28% са завършили общообразователна гимназия, 43% – езикова, 15% – професионална, и 14% – друго средно училище.

Анализ на получените резултати

Резултатите от изследването на отношението на студентите към проблемите на толерантността, справедливостта, свободата и равенството са част от по-общо изследване на тяхното отношение към демокрацията и демократичните ценности.

Изследването и анализът на отношението на студентите към толерантността като ценност с изключително важно значение в живота на съвременното общество се осъществяват във връзка с тяхното разбиране за равенството и свободата. Повече от 65% от респондентите оценяват социалното равенство между хората като по-справедливо от политическото. Разликата между мъже и жени, категорично предпочитайщи социалното равенство, е десет процентни пункта, в полза на жените. Политическото равенство се оценява като по-справедливо само от 12,5%, без съществена разлика в отговорите на представителите на двата пола. Прави впечатление, че една четвърт (25,33%) от изследваните студенти се затрудняват да отговорят на този въпрос.

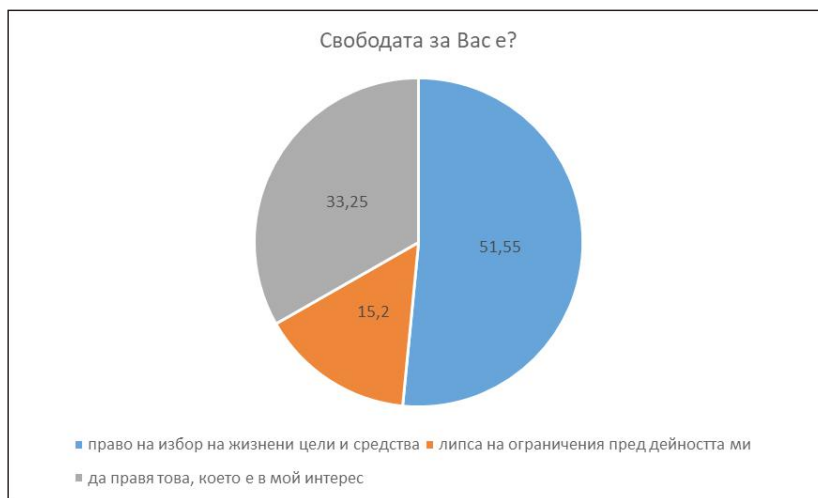

Графика 1. Разпределение на позициите по отношение на справедливостта на социалното или политическото равенство

Посочените резултати провокират размисли относно смисъла, който се влага в понятията политическо и социално равенство, както и прецизното им разграничаване. Доколкото понятието социално равенство обикновено се свързва с правата и задълженията, както и с равенство във възможностите за достъп до обществени ресурси във всички сфери на социума, предпочитанията към него са естествени. Интересно би било да се разбере дали респондентите, оценяващи като по-справедливо социалното равенство, не го отъждествяват с икономическото равенство с акцент върху резултатите, т.е. равенство по доходи и качество на живот. Въпреки очевидната невъзможност за постигане на икономическо равенство, подобна интерпретация би била индикатор за сериозни проблеми по отношение на мотивацията в икономическата дейност.

Ако политическото равенство се възприема като равен достъп до властта и възможността за вземане на властови решения, а не като по-популярното равенство по отношение на достъпа до закрила от държавната власт (т.е. разбирането на патернализма като грижа на държавата за живота и собствеността на гражданите – 68%), подчертано ниските предпочитания към политическото равенство провокират притеснения относно активната гражданска позиция на младите хора. Известно е, че една от основните характеристики на гражданската политическа култура (по Г. Алмънд и С. Верба) е активното участие в политическия процес.

Доминиращото разбиране за свободата (51,55%) е „право на избор на жизнени цели и средства“, при което жените, интерпретиращи свободата по този начин, са с почти 20 процентни пункта повече от мъжете.

Графика 2. Разпределение на позициите в съдържателното разбиране на свободата

Доколкото преобладаващото разбиране изразява позитивната идея за свободата (свободата да), при отговорите на следващия контролен въпрос, предполагащ избор между негативна и позитивна свобода, устойчивостта на нагласите се потвърждава – почти 47% от респондентите избират позитивната свобода. Отново жените доминират в предпочитанията си към позитивната свобода, но разликата между жени и мъже не е толкова категорична – 6 процентни пункта. Малко повече от 15% от респондентите разбират свободата като липса на ограничения пред дейността им (практически негативна свобода), като мъжете са с 20 процентни пункта повече от жените. По-ясно се открояват предпочитанията към формулировката „негативна“ свобода – тя е избран на 24,2%, от които мъжете са с 4 процентни пункта повече. Притеснителен е фактът, че почти 24% не разбират въпроса (т.е. не правят разлика между позитивна и негативна свобода), като впечатляваща е разликата между представителите на двата пола – мъжете са с 24 процентни пункта повече от жените.

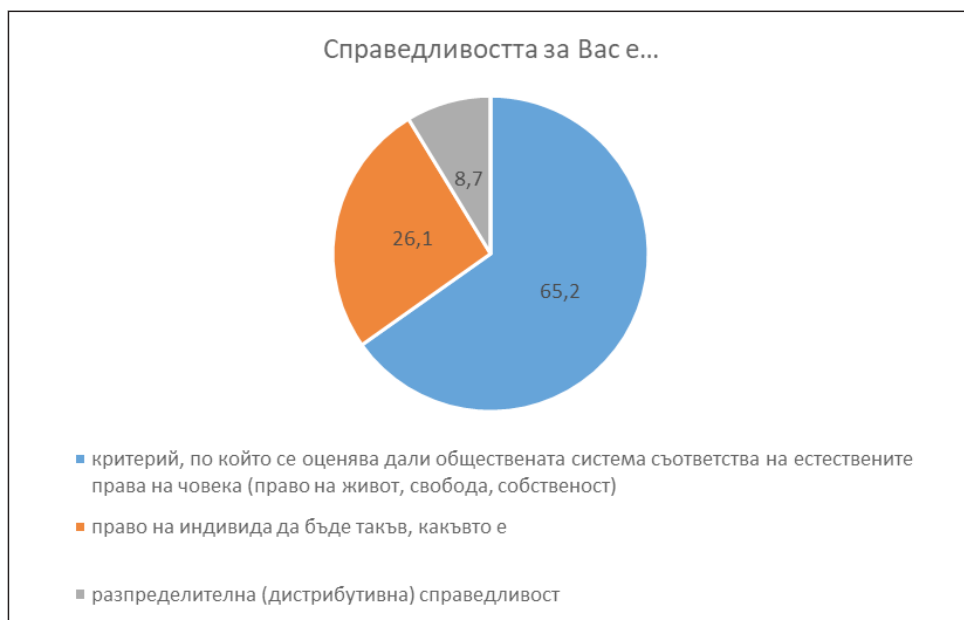
Графика 3. Разпределение на позициите относно избора между позитивна и негативна свобода

Свободата като възможността „да правя това, което е в мой интерес“, което изразява категорично пренебрежение към интересите на обществото и общото благо, е позицията на повече от 33% от респондентите. Отново мъжете са повече с 23 процентни пункта. В този случай наблюдаваме съответствие на

възгледите за свободата с тези за справедливостта, тъй като за 26% от студентите справедливостта се свързва с „правото на индивида да бъде такъв, какъвто е“, но позициите на мъже и жени не се разграничават толкова категорично – мъжете са с 5 процентни пункта повече от жените.

Преобладаващото разбиране за справедливостта като критерий за оценка на съответствието между обществената система и естествените права на човека – 65,2% – е в хармония с подчертано либералната позиция за обществото и човека на почти 70% от респондентите. Малка част от респондентите (8,7%) отъждествяват справедливостта с разпределителната (дистрибутивната) справедливост, т.е. ограничават я до търсенето на обективен критерий за социално справедливо разпределение на ресурси или блага (материални или идеални). Мъжете с такива разбирания са с 6 процентни пункта повече от жените.

Графика 4. Разпределение на позициите по отношение на справедливостта

Справедливостта е основна характеристика на човешките отношения – както на индивидуалните решения и действия на личността, така и на създадения от хората ред в обществото. Разбирането за социалната справедливост предполага осъзнаване на нуждата от обективен критерий или мяра за справедливост, еднакво валидна за всички. Най-голям е процентът на студентите (48%), за

които държавата трябва да гарантира справедливост за всички свои граждани, от които жените са повече с 14 процентни пункта. Отново държавата, но гарантираща средства за живот за всички хора, изразява идеята за справедливост на 16% от респондентите (жените са с 11 процентни пункта повече). Според 35% държавата трябва да гарантира само равни стартови възможности за всички свои граждани с превес на мъжете от 13 процентни пункта.

Толерантността се оценява като много важна характеристика за качеството на демокрацията от 83,6% от младите хора. Наблюдава се съществена разлика в позициите по полова принадлежност – жените са повече със 17 процентни пункта от мъжете. Процентът на студентите, за които толерантността не е важна характеристика на демокрацията, е малък – 6,4%, но от тях мъжете са с 12 процентни пункта повече. Провокираща тревога е позицията на почти 10%, според които толерантността няма никакво значение при демокрацията, с превес на мъжете от 17 процентни пункта.

Графика 5. Разпределение на позициите за значението на толерантността при демокрацията

Аналогични са резултатите от отговорите на въпроса, който предполага оценка на личната толерантност. Като толерантен човек се определят 83%, от

които жените са с 9 процентни пункта повече. Много малък процент (3,8%) определят себе си като нетолерантни (от тях мъжете са с 4 процентни пункта повече), а 13% не могат да преценят.

Графика 6. Разпределение на позициите относно самооценката за толерантност

Наблюдава се съществено несъответствие между високия процент студенти, оценяващи себе си като толерантни хора, и тяхното реално отношение към „различните“ – представители на ромския етнос, друга религия, друга раса, различни политически убеждения, хора с нестандартна сексуална ориентация или болни от СПИН. На въпрос за готовността си да общуват непредубедено с хора от посочените групи, най-висок процент отговори „категорично не“ (50,4%) респондентите дават по отношение на непредубедено общуване с роми, като въпросното несъгласие е по-ясно изразено при жените, които са с 5 процентни пункта повече от мъжете. Отговорите на още 25,8% от анкетираните изразяват по-скоро несъгласие за непредубедено общуване с роми. Категорично съгласие за общуване с представители на ромския етнос изразяват доста малък процент от респондентите (8,7%) и отново жените са повече, макар разликата да е 2 процентни пункта. Възможното тълкуване на демонстрираната предубеденост по отношение на ромите е свързано не с отричане на етноса и правото му на жизнено пространство, а е реакция на респонденти-

те към неуспешните национални политики по отношение на интеграцията на ромите в обществото. Демонстрираният негативизъм сред младите хора у нас може да се тълкува и като израз на засегнато чувство за справедливост поради различното („привилегировано“) отношение на институциите към ромския етнос.

По отношение на другите групи категоричното несъгласие за непредубедено общуване варира в границите на 1 – 2 процента, с изключение на хомосексуални (6,1%) и болни от СПИН (5,8%). В случая интерес провокират отговорите на представителите на двата пола – мъжете, които категорично отхвърлят общуване с хомосексуални, са с 10 процентни пункта повече от жените, а жените, които не биха общували с болни от СПИН, са 5 процентни пункта повече от мъжете. Най-голям (71,9%) е процентът на студентите, които нямат проблеми да общуват с представители на друга раса, като много по-категорични са мъжете – с почти 27 процентни пункта повече от жените. Общуването с представители на друга религия не притеснява 69,8% от анкетираните, отново мъжете са повече с 29 проценти пункта. Готовност за непредубедено общуване с хора с други политически убеждения заявяват 64,6%, с хомосексуални – 60,5%, с болни от СПИН – 52,3%. По отношение на всички групи „различни“, с изключение на ромите, мъжете заявяват много по-категорично непредубедеността си. В таблица 1. представяме обобщено отговорите на респондентите.

Таблица 1. Разпределение на отговорите на въпроса „Бихте ли общували непредубедено с хора от следните групи“ (отговор по скалата от 1 до 10, където 1 е „категорично не“, а 10 е „да, разбира се“)

Групи	1 (%)	от 2 до 5 (%)	от 6 до 9 (%)	10 (%)
роми	50,4	25,8	15,1	8,7
от друга религия	1,75	5,9	22,5	69,8
от друга раса	1,75	5,8	20,5	71,9
хомосексуални	6,14	11,1	22,3	60,5
с други политически убеждения	1,17	6,7	27,6	64,6
болни от СПИН	5,85	17,8	24,0	52,3

Източник: таблица на авторите

Малко повече от 50% приемат възможността член на тяхното семейство да стане човек с друга религия, етнос или сексуална ориентация, като подчертават, че ще им бъде неприятно. Отново се наблюдава разлика в позициите на двата пола – мъжете са с 25 процентни пункта повече. Мъжете са по-категорични в принципното си съгласие да общуват с различните, но когато става

въпрос за установяване на по-близки отношения в семейството, предубежденията вземат връх. Почти 15% от анкетираните категорично изключват подобна възможност. Около една трета от анкетираните (34,2%) без притеснения биха приели различните в семейството си.

И още нещо, което считаме за важно да отбележим. При формулирането на въпроса за начина, по който студентите разбират толерантността, не сме си поставяли за цел и не сме очаквали да установим прецизно разграничаване на понятията „толерантност“ и „признаване“. Предполагахме, че по-голямата част от тях ще свържат толерантността с търпимост към различията, но това се оказа валидно за около 20% от анкетираните с подчертан превес от 8 процентни пункта за мъжете. Изненадващо висок процент (60,2%) от студентите разбират толерантността като уважение и признаване правото на всеки да бъде различен, което несъмнено кореспондира с необходимата положителна морална съпричастност между хората – израз на културата на признаване. Почти 20% обаче свързват толерантността по-скоро с негативния аспект в отношенията, отколкото с формиране на способността за приемане на съвместно съществуване с хора, чиито убеждения, навици и постъпки не харесват и не одобряват. Мъжете, признаващи правото на всеки да бъде различен, при условие да стои далеч от тях, са с 12 процентни пункта повече.

Подреждането на демократичните ценности свобода, равенство, справедливост и толерантност по степен на значимост категорично извежда на първо място свободата – 51,9% от респондентите оценяват свободата като по-значима от другите ценности (мъжете са с 5 процентни пункта повече от жените). На второ място най-висок процент (43,5) от студентите поставят справедливостта, на трето – равенството (33,3% с превес от 4 процентни пункта за жените), и на четвърто място е толерантността – 51,2%, от които мъжете са с 6 процентни пункта повече.

Заключение

Анализът на резултатите от авторското емпирично изследване за изучаване отношението, нагласите и оценките на студенти от двата най-големи икономически университета в България, дават основание да се формулират следните **изводи**.

Първо. Студентите показват категорична подкрепа към основните демократични ценности – свободата, равенството, справедливостта и толерантността. Демонстрирана е висока степен на подкрепа на толерантността и нейното значение в демократичното общество по отношение на различията, свързани с етнос, религия, раса, политически предпочитания, сексуална ориентация и здравен статус, независимо от техния пол и университета, в който се обучават. В голяма степен това потвърждава формулираните от нас хипо-

тези 1 и 2. Същевременно установяваме известно противоречие между осъзнаването на обективната необходимост от толерантността като норма на социалните взаимодействия в условията на глобализиращия се свят и нейната недостатъчно категорична проява в политическата култура на младите хора. Оказва се, че ценността на политическата толерантност има по-скоро декларативен характер и се възприема в контекста на социално желаното състояние, но не определя поведението и отношенията на студентите в условията на реално взаимодействие с „различните“.

Второ. Резултатите от изследването разкриват, че разбирането за толерантността е тясно свързано със съдържанието, което студентите влагат в другите демократични ценности – свободата, равенството и справедливостта. Този извод се потвърждава от установената корелация между предпочитанията към позитивната свобода, социалното равенство и справедливостта като критерий за оценка на съответствието на обществената система на естествените права на личността и демонстрираната степен на толерантност към „другите/различните“. Посоченият извод потвърждава хипотеза 3.

Трето. Това, което не очаквахме и ни изненада, са съществените разлики в отговорите на мъжете и жените по някои от поставените въпроси: в (не) подкрепата на толерантността към различни социални групи; интерпретацията на равенството, свободата и справедливостта; както и по-голямата категоричност в отговорите при мъжете. При всяка от идентифицираните разлики сме посочили възможни тълкувания и обяснения. Този проблем обаче е много интересен и се нуждае от допълнителни изследвания. Перспективно поле за нови изследвания е ролята на някои субективни социални фактори, стимулиращи проявите на политическа толерантност – например социалната и политическата идентичност, принадлежността към различни социални групи и общности, ролята на социалните стереотипи и представи за „другия“.

Четвърто. Резултатите от емпиричното изследване очертават и още едно поле за бъдещи изследвания на толерантността, а именно: включване в интерпретацията ѝ на понятието „гърпимост“, наред с „признаване“. Това би разширило възможностите за съдържателно тълкуване на резултатите в посока анализ на негативни проявления в реалното социалното битие на толерантността.

Анализираните резултати от авторското емпирично изследване и направените изводи са валидни единствено за изследваната съвкупност студенти от УНСС и ИУ – Варна. Тези изводи не могат да бъдат генерализирани за всички студенти от съответните университети, още по-малко за българската студентска общност, като цяло. Въпреки непредставителния си характер изследването позволи, от една страна, да бъде диагностицирано отношението – нагласите, мненията и оценките на студенти от двата водещи икономически университе-

та в България, относно толерантността в контекста на другите основни демократични ценности. От друга, върху основата на социалната емпирия да бъдат направени конкретни изводи. Разработената авторска методология позволява да бъде използвана за провеждане на други подобни изследвания, посветени на посочената проблематика.

ЛИТЕРАТУРА

- АКЕРМАН, Б., 1998. Защо диалог? *Алтернативи на несвободата. Политическа философия*. Пловдив: Пигмалион.
- АРЕНТ, Х., 2002. Кризата в културата. Нейната обществена и политическа значимост. *Философия на толерантността. Антология от Античността до края на XX век*. Съст. Лидия Денкова, Емил Григоров, Александър Лозев. София: НБУ.
- ГЕОРГИЕВА, С., 2011. *Политика и морал*. Год. Икон. унив. – Варна, 83, pp. 277 – 311. ISSN 0861-6752.
- МАМАРДАШВИЛИ, М., 2002. Картезиански размишления. *Философия на толерантността. Антология от Античността до края на XX век*. София: НБУ.
- ТОДОРОВ, ХР., 2011. *Работа върху понятията*. София: НБУ.
- ТОДОРОВ, ЦВ., 2002. За толерантността и недопустимото. *Философия на толерантността. Антология от Античността до края на XX век*. София: НБУ.
- ФОТЕВ, Г., 2009. *Ценности срещу безпорядък*. София: Изток-Запад

REFERENCES

- AKERMAN, B., 1998. *Zashto dialog? Alternativi na nesvobodata. Politicheska filosofia*. Plovdiv: Pigmalion.
- ARENT, H., 2002. *Krizata v kulturata. Neinata obshtestvena I politicheska znachimost. Filosofia na telrantnostta. Antologia ot antichnostta do kraya na XX vek*. Sofia: NBU.
- GEORGIEVA, S., 2011. *Politika I moral*. God. Ikon. Univ. – Varna, 83, 277 – 311.
- MAMARDASHVILI. M., 2002. *Kartezianski razmishlenia. Filosofia na tolerantnostta. Antologia ot Antichnostta do kraya na XX vek. Sust. Lidiya Denkova, Emil Grigorov, Aleksandar Lozev*. Sofia: NBU.
- TODODROV, HR., 2011. *Rabota varhu ponyatiyata*. Sofia: NBU.
- TODOROV, TSV., 2002. *Za tolerantnostta I nedopustimото. Filososfia na tolerantnostta. Antologia ot Antichnostta do kraya na XX vek*. Sofia: NBU.
- FOTEV, G., 2009. *Tsennosti sreshtu bezporyaduk*. Sofia: Iztok-Zapad.

STUDENT TOLERANCE IN THE CONTEXT OF BASIC DEMOCRATIC VALUES

Abstract. The article analyzes the results of an author's survey among students from UNSS, Sofia and the University of Economics – Varna about the opinions, attitudes and perceptions of tolerance in the context of basic democratic values. The authors seek verification of three main hypotheses: (1) a high degree of tolerance among students regarding differences related to ethnicity, religion, race, political preferences, sexual orientation, regardless of their gender and university where they study; (2) supporting tolerance as a core democratic value, along with freedom, equality, and justice, and (3) understanding tolerance is tied to the content students put into the other three values – freedom, equality, and justice.

The results related to the understanding of tolerance, freedom, justice, equality are subject to interpretation; the self-assessment of tolerance; the assessment of the importance of tolerance in democracy.

The authors offer assessments and conclusions related to student attitudes and views on the need for further research.

Keywords: tolerance; freedom; equality; justice; student orientations

✉ **Dr. Blaga Blagoeva, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0003-0894-8800

University of National and World Economy

Studentski grad, Sofia, Bulgaria

E-mail: blagablagoeva@abv.bg

✉ **Dr. Stoyanka Georgieva, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0001-5063-7438

University of Economics – Varna

77, Kniaz Boris I Blvd.

9002 Varna, Bulgaria

E-mail: sstgeorgieva@ue-varna.bg